

HUIS
VAN
HILDE

Archeologiemuseum
Noord-Holland

Twée werelden in één wrak

De vangst van de Emmie

Het is prachtig weer op maandag 2 juli 2001, als de garnalenkotter *Emmie* de haven van Oudeschild verlaat. Ze zal iets ten zuidoosten van de haven, in ondiep water dat bekend staat als De Bollen, haar sleepnetten uitgooien. In dit deel van de Waddenzee zijn in vroeger eeuwen vele honderden schepen vergaan. Dit was de 'Rede van Texel', een luwe ankerplaats waar soms honderden zeilschepen wachtten op het sein om te vertrekken voor een weken-, maanden- of jarenlange zeereis. Lang niet ieder schip keerde terug, en soms kwam het niet eens tot een afvaart. Stormen en onhandige manoeuvres maakten vaak voortijdig een einde aan zo'n reis. Honderden schepen vergingen op de Rede, soms met man en muis, vaak met een groot gedeelte van de lading nog aan boord. Regelmatig blijven de vissersnetten ook nu nog haken achter resten van de wrakken. Meestal zijn dat stukken scheepshout, maar soms zijn het – voor de meeste mensen – interessanter zaken.

↑ De Rede van Texel: ooit het vertrek- en aankomstpunt van tienduizenden zeilschepen, nu een archeologische schatkamer. Deze gedetailleerde maquette staat in Museum Kaap Skil in Oudeschild, de haven die uitkeek op de Rede.

Zo gaat het ook op deze dag. Als het net bovenkomt, zit daar een complete houten kist in, dik begroeid met zeepokken. De vissers openen het deksel. De inhoud is anders dan anders: stapels lange, ijzeren messen met een houten handvat. Meteen na het binnenlopen in de thuishaven komt hun vondst ter ore van het duikteam van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB). Deze archeologen zijn óók in Oudeschild om onderzoek uit te voeren op historische scheepswrakken. Ze komen kijken bij de vissers en bekijken de messen, die overeenkomsten vertonen met de kapmessen of machetes die nog steeds in gebruik zijn in tropische landen.

↑ Vader en zoon Boom, schippers van de garnalenkotter *Emmie*, tonen lachend hun bijzondere vangst: ijzeren kapmessen, opgevist voor de oostkust van Texel. Hun vondst uit 2001 leidde tot een omvangrijk onderzoek.

← Vijf jaar na de eerste 'vangst' werden nog meer kisten met kapmessen naar boven gehaald. De houten handvatten waren beter bewaard dan het ijzer van de kling.

Het had bij deze ene, losse vondst kunnen blijven: een interessant historisch souvenir, leuk voor in de eigen vitrine of die van een museum. Maar het liep anders. In de meer dan twintig jaar die zijn verstreken sinds de gelukstreffer van de *Emmie* is dit wrak inmiddels beter bekend als het 'Schervenwrak', onderwerp geworden van uitgebreid onderzoek onder en boven water. Het vertelt niet alleen een

↓ Dit Amerikaanse schilderij laat zien hoe het 'Schervenwrak' aan zijn eind kan zijn gekomen: een reddeloze driemaster wordt verlaten door de bemanning. Kleinere schepen komen opvarenden redden, maar misschien ook om een deel van de lading te bergen.

verhaal over het reilen, zeilen en vergaan van een 19de-eeuws houten vrachtschip, maar ook over zijn bestemming: de plantages in de koloniën van het Koninkrijk der Nederlanden, waar mensen die niet eens zichzelf bezaten, ongenadig hard werkten om anderen rijk te maken.

Scheepskerkhof wordt archeologische schatkamer

De Rede van Texel was relatief veilig, maar als een zeilschip in hevige storm van zijn ankers sloeg, werd het een speelbal van de golven. Met alle macht probeerde de bemanning dan de toestand te stabiliseren. Er werden extra ankers uitgeworpen en in het uiterste geval werden de masten gekapt. Als dat

allemaal niet hielp, was het schip gedoemd. Het kapseisde of liep aan de grond. In het laatste geval konden de opvarenden zich nog wel redden, en lukte het om een deel van de kostbare lading of zelfs het schip te bergen. Maar vaak zorgden de krachten van wind en water voor de ondergang en sloopten ook het grootste schip.

Het hangt van veel factoren af wat er van zo'n houten scheepswrak over is na zoveel eeuwen onder water en zand. Hoe was de toestand van het schip toen het ten onder ging? Hoeveel van de lading, inventaris en bewapening was er nog aan boord en waar bevond die zich? Hoe diep zakte het wrak weg in de bodem? En hoe lang duurde het voordat er weer delen bloot kwamen te liggen onder water? Een eikenhouten scheepshuid blijft onder water eeuwenlang bewaard zolang het in de zeebodem is afgesloten van zuurstof, maar als het wrak uit die lagen wordt vrijgespoeld, gaat het razendsnel achteruit. Hetzelfde geldt voor de lading, al zijn sommige materialen (aardewerk, brons) veel minder kwetsbaar dan andere (hout, ijzer).

↑ Bewoond door zeesterren en zeepokken liggen tonnetjes met lading op de bodem van de Waddenzee. Ze bleken volgepakt te zitten met spijkers en messen.

Al deze zaken zijn van belang voor mensen die zich onder water begeven om de immense scheepsarcheologische schatkamer die de Waddenzee is, te verkennen. Dat gebeurt nog niet zo lang. Pas halverwege de 20ste eeuw maakte de uitvinding van de 'scuba'-duikapparatuur het veel gemakkelijker dan voorheen om de wereld onder water te bekijken. Er ging een wereld open voor de archeologen.

↑ Een duiker van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek zuigt zand van het hout van een 16de-eeuws wrak voor de kust van Texel. Het zicht is voor de Waddenzee nog betrekkelijk helder.

Anders dan op het land zijn vindplaatsen onder water vaak ware tijdscapsules, waarin complete, goed bewaarde en gave objecten in massa's te vinden zijn. Daarnaast zijn de scheepsresten zelf van enorm belang voor de studie van historische schepen. Die kende men voor die tijd alleen van schilderijen, bouwtekeningen en scheepsmodellen. Nu kon

de constructie van een historisch houten vrachtschip tot in details worden bekeken. Nederland bleek een eldorado voor deze nieuwe vorm van archeologie.

Archeologen in dienst van de Rijksoverheid gingen vanaf de jaren '80 bij Texel onder water kijken wat daar allemaal aan nationaal erfgoed te vinden en te bestuderen was. Maar ze waren niet alleen, of zelfs maar de eersten die op scheepswrakken gingen duiken. Dat waren particulieren die over geld en een schip beschikten, en een passie hadden voor zowel de duiksport als het vergaren van gaaf historisch materiaal. Zeker op Texel, waar een sterk beleefd 'eilandgevoel' samengaat met oude vissers- en jutterstradities, werd het wrakduiken populair.

Het 'Schervenwrak' alias 'Wrak 1822'

De vondst van een nieuw wrak blijft nooit lang geheim op Texel, ook al omdat de vinders er vaak uitgebreid mee pronken. Zo kwam de kist met kapmessen in 2001 uitgebreid in het plaatselijke nieuws. Sportduikers van het eiland gingen al snel op zoek naar de plek waar de kist was opgehaald, en vonden

↓ Halzen van jeneverflessen steken boven het Waddenzeezand uit. Het zijn zes van de tienduizenden scherven waaraan het 'Schervenwrak' zijn naam ontleent.

daar het bijbehorende wrak. Tussen de houten spanten die uit het zand opstaken, lagen duizenden bakstenen die als ballast hadden gediend en als bouw materiaal waren bedoeld. Interessanter waren de talloze scherven van glas en aardewerk die in en om het wrak lagen. Zo werd de nieuwe ontdekking bekend als 'het Schervenwrak'. Op een deel van die scherven was het jaartal 1822 te lezen. Dat was een aanwijzing voor de datering van het schip.

→ Het 'Schervenwrak' staat ook bekend als 'Wrak 1822', naar de scherven van Duits 'Frechen' aardewerk waarop dit jaartal te zien is. Het complete randschrift van dit bord luid: *'wie mein Gott will so is mein Zill anno 1822'*.

Nu hadden de duikers wel méér dan alleen scherven naar boven gehaald.

Kenmerkend waren Keulse voorraadpotten en steengoed mineraalwaterflessen, vierkante glazen flessen waar ooit jenever in had gezeten, koppen van kleipijpen met een merkje 'WP', veel pannen van aardewerk en luxe serviesgoed, allerlei messing onderdelen van deuren en ander meubilair, diverse soorten gereedschap en drie grote metalen ketels.

In juni 2005 bezochten ook de duikers van de ROB het wrak, dat door de voortdurend wisselende werking van de zee grotendeels aan het oppervlak van de zeebodem was komen te liggen. Nu kon het duikteam zich een goed beeld vormen

← Niet alleen scherven, maar ook complete stukken aardewerk zijn in massa's geborgen uit het Schervenwrak. Dit is een assortiment in Engeland gemaakte kommetjes met verschillende versieringsmotieven. Ze dateren uit de eerste helft van de 19de eeuw.

↑ Behalve aardewerk en ijzer werden ook veel kleine messing beslagstukken voor meubilair opgedoken, zoals deze rozetten.

← Engelse flesjes voor medicijnen, Nederlandse flessen voor jenever en Duitse kruiken voor mineraalwater staan samen voor een paar grote steengoed voorraadkruiken.

↓ Uit scherven samengestelde Keulse voorraadpotten met diverse versieringsmotieven.

← Een grote ijzeren ketel uit het Schervenwrak, met eraan vastgekoekte bakstenen, staat in de tuin van de vinder. De ketel heeft alles te maken met het Nederlands koloniaal verleden.

↓ Deze veldtekening van het Schervenwrak is in 2005 door het duikteam van de ROB gemaakt op basis van metingen en waarnemingen onder water. Op de tekening zijn flessen, tonnen, gestapelde en losse bakstenen en een kapmes te herkennen. De samengestelde balk die van links naar rechts over het wrak loopt, is de binnenkiel of zaathout.

↑ Het zaathout werd in 2007 door duikers van Texel gelicht en in Oudeschild aan wal gebracht. De lengte van het zaathout was bepalend voor de reconstructie van de oorspronkelijke totale lengte van het schip.

Op zoek naar een naam

De Texelse duikers gingen nu zoeken naar de oorspronkelijke naam van het schip. Hun uitgangspunt waren uiteraard de scherven met het opgeschilderde jaar 1822. Eén van de duikers

doek de archieven in, op zoek naar driemasters die in of kort na 1822 ten oosten van Texel waren vergaan.

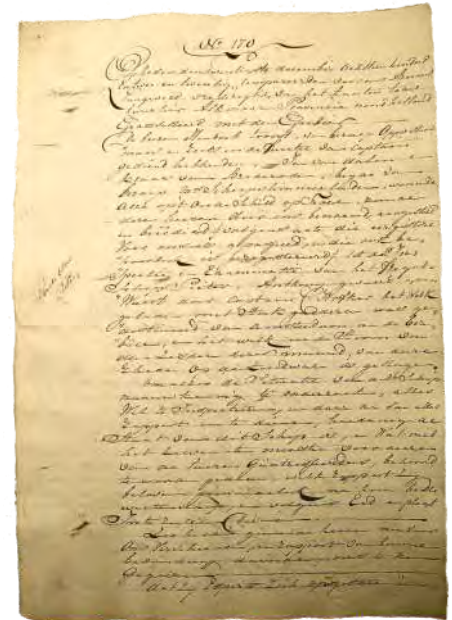
Er bleek in die tijd inderdaad een driemaster aan zijn einde te zijn gekomen op de opgegeven locatie. Het ging om de *Pieter Anthony*, een fregatschip van 400 ton laadvermogen.

Het was op 3 december 1822 van de Rede van Texel vertrokken met een lading goederen voor Berbice aan boord.

→ 'Op heden, den twintigste december Achtien honderd En twee en twintig...' begon Vrederechter Arnoud Langeveld zijn uitvoerig verslag van de ondergang van de *Pieter Anthony*, die zich eerder die maand had voltrokken. Het stuk beschrijft tot in de kleinste details de laatste maand van het ongelukkige schip.

Deze plantagenederzetting aan de noordkust van Zuid-Amerika had ooit deel uitgemaakt van het Nederlandse koloniale bezit, maar hoorde sinds 1814 bij Brits Guiana (nu: de Republiek Guyana). De Nederlandse belangen waren er echter nog groot. De (mede)eigenaars van de *Pieter Anthony* bezaten er plantages, en ongetwijfeld was het schip uitgezonden om die te bevoorraden.

← Deze ets van een fregat met drie masten uit de tijd rond 1800 geeft een goede indruk van het uiterlijk van de *Pieter Anthony* en het 'Schervenwrak'.

Het liep anders. Kort na vertrek van de Rede raakte het fregat op drift, liep aan de grond, stootte daarbij lek, kwam weer los, en werd uiteindelijk op de ondiepte van de Zuidwal gezet. De opvarenden wisten zich te redden en een groot deel van de lading werd door kleine Texelse schepen van boord gehaald. Het schip zelf was echter reddeloos verloren, en op 18 december gaven de bergers het op.

De geborgen scheepslading werd de maand daarop ter veiling aangeboden. In de veilinglijst staat een aantal artikelen vermeld die overeenkomen met wat ook uit het Schervenwrak bekend was, zoals jeneverflessen, vaten met kalk, bakstenen, vaatjes met spijkers en ijzeren potten. De aard van andere vondsten uit het wrak – de kapmessen, de spaden en dissels, en vooral de grote ijzeren ketels – wees bovendien naar de toenmalige Nederlandse koloniën waar dit soort gereedschappen werd gebruikt bij de ontginning en de exploitatie van suikerrietplantages. Was het Schervenwrak de ongelukkige *Pieter Anthony*?D

↑ Kapmessen van verschillende, meest Duitse makelij: sommige met alleen een angel (boven), andere met een huls om een stok in te steken (midden) en weer andere voorzien van een houten handvat. Soortgelijke kapmessen worden nog steeds gebruikt bij het kappen van suikerriet.

↑ Een stapel ijzeren hakken, keurig gerangschikt om in een houten ton te passen, met daarbovenop twee schopbladen. Het waren typische werktuigen om de grond van plantages mee te ontginnen en te bewerken.

Er zijn grote overeenkomsten, maar ook verschillen. Zo komt de gereconstrueerde oorspronkelijke lengte van het Schervenwrak niet overeen met de uit historische bron bekende lengte van 25,91 meter van de *Pieter Anthony*.D

↓ Honderden stevige ijzeren messen met houten handvaten waren net als de hakken in tonnen verpakt. Een aantal is door roest aan elkaar gekeukt.

Voorlopig doen we er het beste aan om het historisch bekende schip en het archeologisch onderzochte wrak uit elkaar te houden. Maar ook: náást elkaar. Want het is wél duidelijk dat beide schepen in dezelfde tijd zijn vergaan en dat ze eenzelfde bestemming hadden: een plantage in een van de Nederlandse koloniën overzee. Een schip als de *Pieter Anthony* staat symbool voor de vele Nederlandse schepen die in ruim vier eeuwen kolonialisme vertrokken naar buitgemaakt gebied.

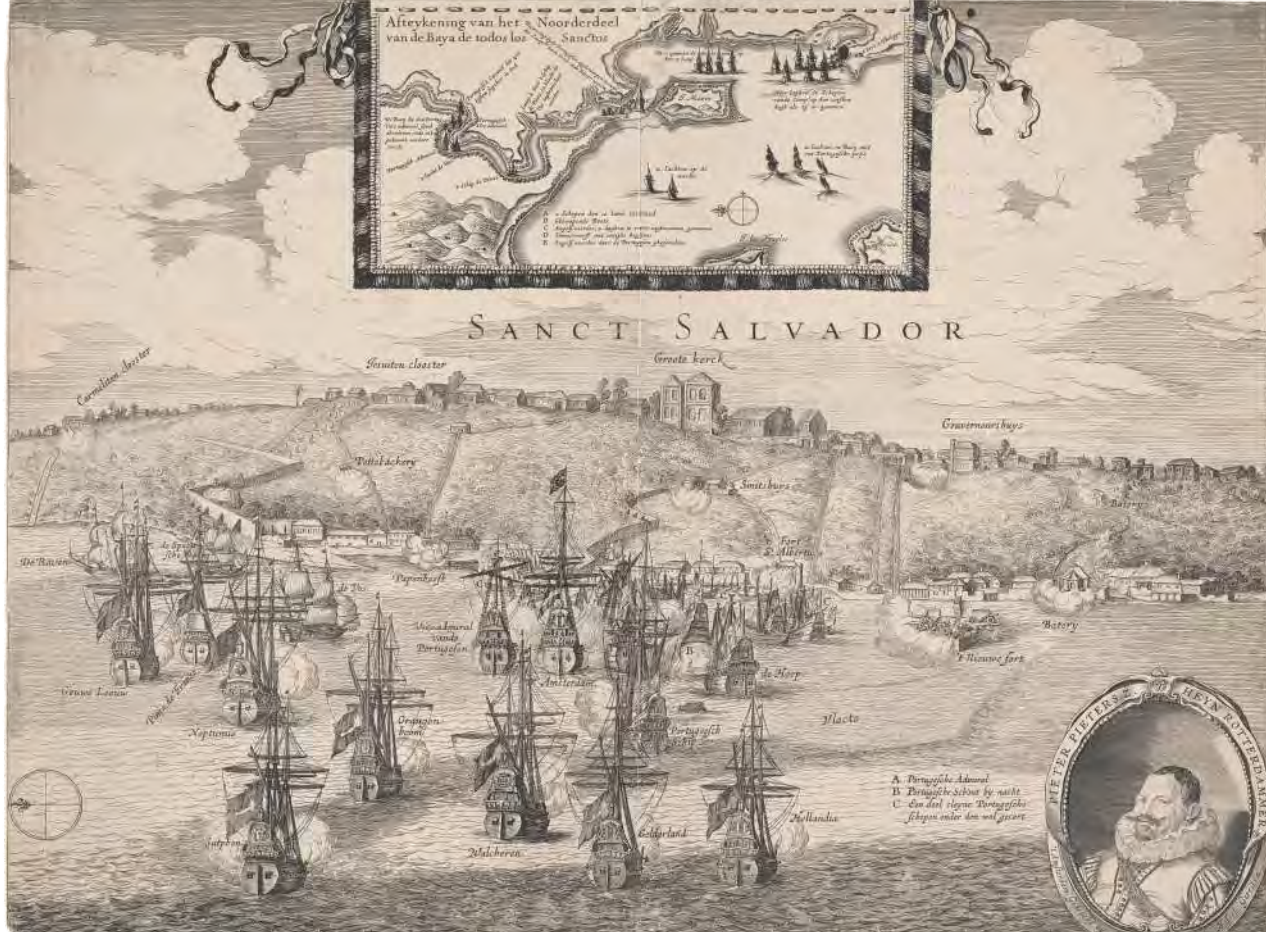
Van vrijheidsoorlog naar veroveringsoorlog

De Nederlandse koloniale geschiedenis begint halverwege de Tachtigjarige Oorlog. Rond 1600 was de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden een ministaatje zonder één overzees gebiedsdeel. Niemand had daar ooit over nagedacht; de Nederlanders hadden hun handen vol aan de opstand tegen Spanje. Maar die inspanning werd nu beloond. Het leger van de Republiek had met succes het initiatief overgenomen van de

Spaanse troepen. De oorlog kon gewonnen worden! Daarvoor was nodig dat de vijand overal agressief werd aangepakt, niet alleen binnen maar zeker ook buiten de eigen grenzen. Het doelwit was vooral Portugal. Sinds dat land door de Spaanse koning werd geregeerd, had het de Nederlanders afgesneden

← In 1600 had de kleine Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden geen enkel 'overzees gebiedsdeel'. Vijftig jaar later hadden de Nederlanders op verschillende plekken in Afrika, Azië en Noord- en Zuid-Amerika gebieden en steunpunten in handen (groen en blauw). Die waren vooral veroverd op de Portugezen. In 1700 hadden ze een deel van dit koloniaal bezit alweer moeten prijsgeven (blauw). De kolonie Berbice werd in 1815 overgedragen aan Groot-Brittannië en is nu deel van de Republiek Guyana. De grenzen van Suriname (rood), dat in Nederlandse handen bleef, zijn tot op de dag van vandaag nog niet definitief vastgesteld.

↑ De Hollandse admiraal Piet Heyn is vooral bekend door zijn verovering van een Spaanse 'Zilvervloot' in 1629. Twee jaar eerder had hij een aantal Portugese koopvaarders buitgemaakt tijdens een actie bij de huidige Braziliaanse stad Salvador de Bahia. In 1630 veroverden de Nederlanders een deel van Portugees Brazilië, maar hun heerschappij duurde nog geen 25 jaar.

De Nederlanders openden in 1602 een nieuw oorlogsfront op de wereldzeeën. Hollandse en Zeeuwse vloten van zwaarbewapende koopvaarders vielen overal de Portugese schepen en steunpunten aan. Deze oorlog tegen Portugal ging door tot 1663, toen de vrede met Spanje allang gesloten was. In die tijd hadden de Nederlanders veel van de Portugese steunpunten in Zuid-Amerika, Afrika en Azië veroverd. Daarbij namen ze niet alleen het land, de handelsposten en de handelscontacten van de Portugezen over, maar ook de plantages waar zij hun winstgevende producten verbouwden. Dat plantagesysteem was al twee eeuwen oud en was ontwikkeld voor de teelt van een nieuw, veelbelovend gewas: suikerriet.

Van suikerriet naar slavernij

Suiker was in Europa tot in de Middeleeuwen zo goed als onbekend. De Grieken wisten van het bestaan van suikerriet, dat in India werd verbouwd. Zij prezen de medicinale kwaliteiten ervan, net als de Romeinen. De kruisvaarders brachten de eerste geraffineerde suiker mee vanuit het Nabije Oosten. Ook de middeleeuwen zagen het 'zoete zout' vooral als geneesmiddel, waarschijnlijk omdat het zo zeldzaam en kostbaar was.

Via de Middellandse-Zeehandel kwam het riet in handen van de Portugezen, die het gingen aanplanten in hun eerste overzeese gebiedsdelen: Madeira, de Kaapverdische Eilanden en de Azoren. Ze richtten er plantages in, die ze toen al lieten bewerken door mensen uit West-Afrika, die tijdens oorlogen of strooptochten door hun buurstammen tot slaaf gemaakt waren. Ze werden door Portugese kooplui gekocht en weggevoerd naar de eilanden. Dat was geen vanzelfsprekende

↓ Hoe gedramatiseerd dit tafereel (1833) van de Franse schilder François-Auguste Biard ook is, de basiselementen van de slavenhandel in West-Afrika zijn geloofwaardig weergegeven: de geketende, angstig kijkende gevangenen; de Afrikaanse slavenhalers die onderhandelen met de onverschillige Europese handelaars; de schepen die voor anker liggen, wachtend op hun menselijke lading.

↑ De Haarlemse schilder Frans Post verbleef tussen 1636 en 1648 in de pas op Portugal veroverde koloniën aan de kust van Brazilië. Hij maakte er een serie gedetailleerde schilderijen, onder andere van een suikerfabriek. Bossen suikerriet liggen klaar voor verwerking.

zaak voor Europeanen. De Rooms-Katholieke kerk verbood het bezit van christelijke medemensen, maar zag er weinig kwaad in als niet-christelijke Afrikanen werden beschouwd en behandeld als koopwaar en persoonlijk bezit.

Dankzij deze slavenarbeid werden de nieuwe suikerplantages een succes. Net als nu konden de mensen geen weerstand bieden aan de nieuwe, verslavende zoetigheid. De suiker werd met grote winsten geëxporteerd naar Europa, en het plantagesysteem werd in de 16de eeuw geëxporteerd naar de nieuwe koloniën in Brazilië. Het klimaat was er uitstekend geschikt voor de suikerteelt, maar niet voor de telers. Voor hen was het werk in de tropische hitte te zwaar en de inheemse bevolking verzette zich hevig tegen dwangarbeid. De Portugezen grepen dan ook terug op een bron van goedkope menselijke arbeid, die ze al sinds de 15de eeuw gebruikten. Vanuit hun steunpunten aan de West-Afrikaanse kust

verscheepten ze geketende mannen, vrouwen en kinderen naar de overkant van de Atlantische Oceaan. Wie er levend aankwam (de sterfte aan boord was hoog), wachtte meestal een leven vol beproevingen, in volstreekte onvrijheid. Het was het begin van de Trans-Atlantische slavenhandel en de op slavenarbeid gebaseerde plantage-economie. Het was ook het begin van de 'Afrikaanse diaspora', de onvrijwillige verspreiding van Afrikaanse mensen over alle continenten. Al snel dienden zich concurrenten aan die een deel van deze nieuwe mensenhandel wilden overnemen. Naast Engelsen en Fransen waren dat ook Nederlanders.

Nederland wordt slavenstaat

Rond 1600 hadden maar weinig mensen in Nederland te maken gehad met het verschijnsel slavernij. Men kende het alleen van horen zeggen, net zoals de meesten nog nooit een

↓ 'Gelegen op de Gout Kust in Guinea' lag 'Casteel de Mijna', beter bekend onder de oude Portugese naam Elmina. Het fort bleef in Nederlandse handen tot 1871, toen het aan Groot-Brittannië werd verkocht. De afgebeelde mensen zijn vrij, maar het fort was een plaats waar slaafgemaakte Afrikanen werden samengebracht om naar Zuid-Amerika te worden verscheept.

gekleurde mens hadden ontmoet. Hervormde predikanten keerden zich scherp tegen de slavernij, zoals die door moslims rond de Middellandse Zee en door katholieke Portugezen in hun koloniën in praktijk werd gebracht. Toen de een na de andere Portugese kolonie met slaven en al in Nederlandse handen viel, ging men toch anders tegen dit onmenselijke systeem aankijken. Binnen enkele tientallen jaren had de

↑ De Nederlanders handelden in Afrikaanse mensen, maar dreven ook handel en onderhandelden met ze. Miguel de Castro was de neef van een opstandige Congolese vorst. In 1643 reisde hij als gezant naar Den Haag om de zaak van zijn landheer te bepleiten. Daar werd dit portret van hem geschilderd, waarop hij poseert in een rijk Europees kostuum.

↑ De Nederlandse kolonisatie van Suriname betrof vooral de kuststreek rond de hoofdstad Paramaribo, aan de Surinamerivier. Daaromheen lagen de talrijke suiker-, koffie- en cacaoplantages. Verder lagen er langs de kust en rivieren wat verspreide forten en nederzettingen van Europeanen en Indianen. In 1835, toen deze kaart werd gemaakt, woonden er in het hele land naar schatting 70.000 mensen, van wie meer dan 50.000 in slavernij.

spreekwoordelijke Nederlandse koopman het van de dominee gewonnen. De winsten die met de slavenhandelen vooral door middel van slavenarbeid konden worden behaald, waren te groot om morele principes te handhaven. De meeste dominees gingen opvallend snel en soepel met de argumenten van de kooplui mee. Waren die mannen en vrouwen die in Afrika en Azië te koop werden aangeboden, wel als volwaardige mensen te beschouwen? Was hun donkere huidskleur niet een duidelijk teken dat ze door God waren gestraft? Er sloop al snel een element van racisme in de discussie over slavernij dat eerder niet of nauwelijks had bestaan. Dat sommigen bleven protesteren tegen dit onrecht nam niet weg dat Nederland al in 1650 een eersterangs slavenstaat was geworden. Binnen de

landsgrenzen was daar weinig van te merken. Slavernij was en bleef er bij wet verboden, en in een havenstad als Amsterdam liepen vrije Afrikaanse mensen rond. Maar in diezelfde tijd laadden Nederlandse schepen in de West-Afrikaanse havens de menselijke koopwaar in en verscheepten die naar de slavenmarkten in Noord- en Zuid-Amerika. Vandaar voeren ze met de opbrengst van de verkoop of met de producten die op de plantages werden verbouwd, terug naar de mondingen van

↓ Tot het zwaarste werk op de plantages behoorde de voorbereiding: het graven van bevoeiings- en afwateringssloten ('trenzen') in onontgonnen terrein. De mannen gebruiken het soort spades waarvan in het Schervenwrak bladen zijn gevonden. Mensen op de achtergrond bewerken de bodem met hakken.

de Schelde - of naar de Rede van Texel. Niet de minst begeerde van die handelswaar was de suiker die in Brazilië werd geproduceerd. Al was de verovering van dit gebied maar tijdelijk (de Portugezen sloegen in dit geval succesvol terug), de Nederlanders wisten nu hoe de suikerproductie in zijn werk ging. Ze pasten het systeem met succes toe in hun noordelijker gelegen koloniën Berbice en Suriname – inclusief de manier waarop die plantages werden ontgonnen en geëxploiteerd.

Duur betaalde zoetigheid

Wie een suikerplantage in deze koloniën wilde beginnen, hoefde alleen maar de oceaan over te steken, een 'vrij' stuk oerwoud langs de kust of een rivier af te palen en dat als eigendom te claimen bij de overheid. Dat kostte de kolonist niets. De prijs werd betaald door de inheemse bewoners die vaak met geweld uit hun woongebied werden verdreven.

↓ De suikerrietoogst in volle gang op het eiland Antigua, een Britse kolonie in de Caraïben. Mannen en vrouwen kappen het riet met een bijzonder soort kapmes, een *billhook*. Opzichters houden de werkploegen aan de gang; de planter komt kijken hoe het werk vordert. Op de achtergrond staat een windmolen die de suikerpers aandrijft.

↑ Een door waterkracht aangedreven suikermolen in Suriname op een litho van P.J. Benoit, een Belg die in 1830 het land bezocht en beschreef. Rechts branden vuren in de ovens waarin het suikerrietsap werd ingekookt in de *kappa's*.

De ontginning en de inrichting was voor rekening en risico van de kersverse plantagehouder. Die was daarvoor helemaal afhankelijk van slavenarbeid, zodat hij automatisch ook slavenhouder werd. Er werd veel winst gemaakt op suiker, maar de productie was niet eenvoudig en heel arbeidsintensief. Het procedé om suiker te winnen uit suikerriet kende verschillende stappen, die zorgvuldig en met de nodige kennis van zaken moesten worden doorlopen. Een nieuwe plantagehouder kon zijn voordeel doen met handige tips van ervaren voorgangers.

Je moest niet te licht denken over het ontginnen van de grond. Met '*nieuwe en onbedreeve slaven*', aldus een 18de-eeuwse 'gids voor plantagehouders', was dat haast ondoenlijk, maar '*als men oude en geleerde slaven heeft, gaat het genoeg*.' Dat was wel erg gemakkelijk gezegd. Eerst moesten er woeste stukken oerwoud worden gekapt, en er moesten kanalen en sloten worden gegraven om de plantages te draineren en te bevoeien. Het riet werd in de vorm van stekjes met de hand

geplant. Als de oogst was gelukt, werd het riet gekapt en afgevoerd naar de 'suikermolen', die door waterkracht werd aangedreven. Daar werd het zoete sap uit de rietstengels geperst. Dat moest meteen na het kappen gebeuren, zoals ook het versgeperste sap meteen moest worden ingekookt in grote gietijzeren ketels, de *kappa's*. Het eindproduct bestond uit kegels ruwe suiker, die naar Europa werden geëxporteerd.

↑ Het eindproduct van maandenlang non-stop zwoegen was ruwe, gekristalliseerde suiker, die in deze opvallende vormen werd verscheept naar Europa. Dit exemplaar is gevonden bij opgravingen in Amsterdam.

Onderdrukking en verzet

Met een programma van belonen (met voldoende voedsel om het uitputtende werk te kunnen volhouden) en straffen (op alle mogelijke gewelddadige manieren) werden de oogst en de suikerproductie continu draaiende gehouden. De uitvoerders waren Europese opzichters en geselecteerde, onvrije werkrachten; de plantage-/slavenhouder deed weinig anders dan controleren of de zaken naar wens verliepen, en de winst incasseren.

Het echte werk was niet alleen zwaar, maar vaak ook gevaarlijk, en er waren nauwelijks mogelijkheden om je eraan te onttrekken. Wie van de plantage wegliep, wist dat er zware sancties dreigden, inclusief wrede doodstraffen. Dat paste in

↑ Lijfstraffen waren de enige manier die de slavenhouders kenden om hun onvrijwillige werkers in het gareel te houden. De ergste vormen van lijf- en doodstraffen waren in de 19de eeuw afgeschaft, maar de tuchtiging met de zweep en de willekeur van de eigenaar bleven tot na de afschaffing van de slavernij bestaan.

↑ Al vanaf het begin van de slavernij ontvluchtten mensen de plantages en namen de dreiging met wrede straffen voor lief. Benoit maakte deze impressie van een per boomstamkano gevluchte man in zijn zelfgebouwde schuilhut.

een systeem waarbij een handvol opzichters een grote groep sterke, van kapmessen en hakken voorziene mannen moesten dwingen tot werk. De slavenhouder vond het afschrikwekkend voorbeeld belangrijker dan het verlies van een sterke werker. Het verhinderde ook niet dat velen zelfstandig de vrijheid van het oerwoud zochten en van daaruit zelfs met succes de wapens opnamen tegen hun voormalige meesters. Strafexpedities liepen op niets uit, en de Nederlanders zagen

↓ De Marrons, mensen die met succes de vrijheid hadden gezocht, waren geduchte tegenstanders van het koloniale bewind. Dat zag zich al vóór 1800 gedwongen verdragen met hen te sluiten. Ter gelegenheid van de kroning van koningin Wilhelmina in 1898 bezocht een delegatie Marron- 'kapiteins' de Nederlandse gouverneur en zijn entourage. Hun uniformen en zilveren halsornamenten getuigen van hun bijzondere status.

↑ Rond 1830 leefden in Suriname ruim 5000 vrije mensen van kleur – een tiende van het aantal onvrijen. Een enkeling was welvarend en invloedrijk, de meesten waren kleine zelfstandigen. Benoit beeldde een drietal handwerkslieden af. Hun schoenen verraden hun vrije status. Onvrijen mochten die niet dragen. Ook de nette huisslaaf rechts niet, die door een nog lager geplaatste wordt gevolgd.

zich gedwongen om akkoorden te sluiten met de strijdbare, onafhankelijke groepen in de bossen. Daar werden nieuwe weglopers nog wel eens het slachtoffer van, omdat ze volgens die overeenkomsten moesten worden uitgeleverd.

Langzame veranderingen

Tegenover al dit geweld stonden ook plantages waar de slavengemeenschappen een zwaar, maar tamelijk onbedreigd bestaan kenden. De ene slavenhouder was de andere niet, en een 'huisslaaf' had het aanzienlijk gemakkelijker dan een plantageslaaf. Afgezien van degenen die wegliepen en zo hun eigen vrijheid bevochten, kregen sommigen die vrijheid van hun eigenaars. Vaak ging het om ouderen die niet meer geschikt waren voor het zware werk, moeders van kinderen van wie de witte eigenaar de vader was,

of die kinderen zelf. De vrijgelatenen verlieten de plantages om in de kleine hoofdstad Paramaribo een nieuw leven te beginnen. Ze stonden er meestal onderaan de maatschappelijke ladder, maar waren geen eigendom meer van een ander en stonden niet meer bloot aan diens willekeur.

De plantageslavernij kreeg in de 19de eeuw een ander karakter dan in voorgaande eeuwen. De mentaliteit in Nederland was langzaam aan het veranderen. De gekleurde mens werd niet langer als een soort dier gezien, maar als een medemens, zij het van een veel lager ontwikkelingsniveau – wat gold als rechtvaardiging voor de slavernij.

Er waren andere factoren. Door de afschaffing van de slavenhandel werden de slavenhouders afhankelijk van het bestaande reservoir aan onvrije arbeidskrachten, zo'n 50.000 personen rond 1830. Dat veranderde de verhoudingen. De overheid probeerde de hardste kanten van de slavernij te verzachten door middel van wetten en voorschriften. Maar er was weinig toezicht op de naleving ervan, en de slavenhouders trokken zich er niet veel van aan.

↑ De bouw van kleine huizen in geordende nederzettingen hoorde bij de geleidelijk beter wordende voorzieningen voor de Surinaamse slavengemeenschap in de 19de eeuw. Ook het onderhouden van kleine moestuinen om het dagelijks menu aan te vullen, hoorde daarbij.

Zending voor de koloniën

Zo zijn we terug bij de schepen uit het begin van dit verhaal: 'Wrak 1822' alias het Schervenwrak, en de *Pieter Anthony*. D

Toen ze uitvoeren en vergingen, was het Koninkrijk der Nederlanden nog maar een paar jaar jong en bezig zich te herstellen van twintig jaar verval in de 'Bataafse' en 'Franse' tijd. Al heel snel, in 1814, verbood de nieuwe overheid de slavenhandel. Dat gebeurde onder Engelse druk en het ging niet van harte. Bovendien betrof het verbod alleen de handel, niet de slavernij zelf. De lobby van de plantagehouders was erg sterk, en veel particulieren, bedrijven, banken en niet te vergeten de overheid hadden grote financiële belangen in de plantages.

Een goed voorbeeld was de mede-eigenaar van de *Pieter Anthony*, de Amsterdamse zakenman Jan Adam Charbon, die het schip naar zijn zoon had genoemd. Hij en zijn familie bezaten verschillende plantages (of aandelen daarin) in Suriname en in Berbice, inclusief de mensen die er onbetaald

↓ De hoofdstad Paramaribo vanaf de Surinamerivier in 1830. Op de voorgrond het nog bestaande Fort Zeelandia. In deze haven hadden ook heel goed de *Pieter Anthony* en/of het Schervenwrak kunnen liggen, als een Texelse storm hun overtocht niet had verhinderd.

↑ De oudste en wellicht enige fotografische afbeelding van een Nederlands gezin met hun onvrije bedienden, circa 1860. Vader, moeder en dochter Bosch Reitz behoorden tot de families met het grootste plantage- en slavenbezit.

en onvrij voor hen zwoegden. Die zouden hun meesters overigens niet te zien krijgen: de Charbons staken nooit over om hun tropische familiebezit te bezoeken.

De *Pieter Anthony* was voor zijn laatste reis volgeladen met materialen die op de plantages in Berbice nodig waren, weten we. De veilingcatalogus vermeldt onder meer hout, bakstenen, spijkers, metselkalk en verf. Die waren bedoeld om werkplaatsen en huizen voor de Europese bewoners te bouwen. Verder was er veel textiel aan boord. Er worden ook 'ijzeren potten' vermeld, die ons meteen doen denken aan de *kappa's* waarin het rietsuikersap werd ingekookt. Meer directe aanwijzingen naar werk op de (suiker)plantages bevat de catalogus niet, al werden er ook nog ongespecificeerde artikelen ter veiling aangeboden. We weten ook niet wat er nog meer lag opgeslagen in het ruim, waar de bergers in december 1822 niet meer bij konden komen.

↑ Nogal grimmig kijkend gaat een Europees echtpaar ter kerke in Paramaribo, omringd door hun in zondagse kleren gehulde huisslaven.

↓ Een rijkversierd theeservies van Engelse makelij uit de lading van het Schervenwrak. De schotels, kopjes, kommen en kannen zaten in kisten verpakt. Ze kunnen voor de koloniën bestemd zijn geweest, maar ook voor verkoop in de Verenigde Staten.

↑ Een opmerkelijk tafereel uit 1859: drie eender geklede gekleurde mannen roken een pijp en drinken thee met twee Nederlandse officieren en een burger. Het huispersoneel kijkt toe. Het is niet bekend wat dit voor mannen zijn, maar ze hadden onmiskenbaar een uitzonderlijke positie in de toenmalige Surinaamse maatschappij.

Veel van de vondsten uit het Schervenwrak hebben een ander karakter dan de artikelen op de veilinglijst. Het meest veelzeggend zijn de kapmessen, de hakken en schoppen, en de twee opgedoken *kappa's*. Die wijzen overduidelijk op gebruik

↑ Ook paraplu's of parasols behoorden tot de lading van het Schervenwrak, deze messing parasolstokken werden daarin gevonden.

op de plantages en in de suikerfabriek. Andere vonden roepen een schijnbaar onschuldiger beeld op: Engels theeservies en vrolijk beschilderde Duitse borden, flessen jenever en mineraalwaterkruiken, pijpen en sierbeslag. Daarbij denken we niet aan de bewoners van de slavenbarakken, maar aan de huiskamers en veranda's van de mensen die het voor het zeggen hadden op de plantages en in de stad. Door onverwacht zwaar weer bij Texel, 7500 kilometer noordoostwaarts, zouden ze vergeefs wachten op deze zaken die het leven in de tropen zo veraangenaamden.

Eind van een donker tijdperk

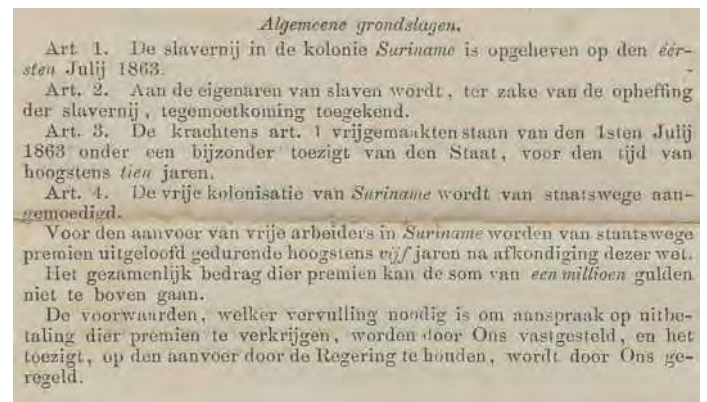
Met het voortijdig einde van het Schervenwrak en de *Pieter Anthony* komt ook het eind van de Nederlandse slaventijd in zicht. Die was beslist *niet* doortijdig. Nederland ging pas in 1863 over tot de afschaffing van de slavernij in zijn koloniën. Dat gebeurde pas na eindeloze protesten, vergaderingen en onderhandelingen. Bedrijfsleven én overheid hadden grote belangen in de koloniën. Bovendien bleven de meeste Nederlanders blind voor de willekeur, vernedering en uitbuiting die onlosmakelijk waren verbonden met het systeem. Maar het systeem stond onder druk. De plantages in Suriname en op de Antillen waren nauwelijks meer rendabel. In de Britse en Franse koloniën die aan Suriname grensden, was de slavernij al jaren afgeschaft en in 1860 gebeurde dat ook in Nederlands-Indië. Iedereen op de plantages in Suriname wist dat, en dat bracht onrust teweeg.

Drie jaar later was het dan toch ook in de West zover, maar niet nadat was bedongen dat de slaveneigenaars ruimschoots

↑ Schilder François-Auguste Biard maakte deze voorstelling van het moment waarop in 1848 de slavenbevolking van de Franse koloniën vrij werd verklaard. De schilder was een actief bestrijder van de slavernij, maar stelde hier toch vooral de grootmoedigheid van de Franse overheid en de innige dankbaarheid van de bevrijden centraal.

↓ De afschaffing van de slavernij in Suriname werd aangekondigd in de Staatscourant. De artikelen waarin schadevergoeding voor de slaveneigenaren en een tienjarig toezicht op de bevrijden werden aangekondigd, relativeren het gebaar van de regering.

zouden worden gecompenseerd voor het verlies van hun spotgoedkope personeel. Zij kregen het forse bedrag van 300 gulden per verplicht vrijgelaten mens. De Charbons bijvoorbeeld hielden aan de compensatiemaatregel bijna een halve ton in guldens over, wat nu voor zo'n zes ton in euro's zou staan.

Die vrijgelatenen zelf kregen niets, behalve de verplichting nog tien jaar (tegen een karig loon) voor hun voormalige eigenaars te blijven werken. Daarna verlieten ze de gehate plantages zo snel mogelijk. Ze werden vervangen door contractarbeiders

↓ Na de afschaffing van de slavernij werden de productiekosten van rietsuiker hoger, terwijl in Nederland de bietsuikerindustrie steeds belangrijker werd. Toch werden de suikerrietplantages nog draaiende gehouden, met vrije maar uitgebuite contractarbeiders uit India en Java. Op de foto rechts staan de gebouwen van zo'n plantage in haar nadagen, Zorg en Hoop,

omstreeks 1885. Op de plantage Mariënburg (onder, op een foto uit circa 1900) brak in 1902 een opstand uit die door het leger werd onderdrukt. Ervielen meer dan 20 doden.

↑ In de twintigste eeuw veranderde de houding van de Nederlandse overheid tegenover de verschillende Surinaamse bevolkingsgroepen. Werden Indianen, 'Creolen' en Marrons op de Wereldtentoonstelling van 1883 in Amsterdam nog als exotische wezens tentoongesteld, in 1940 prijken Creoolse, Javaanse, Hindostaanse en Indiaanse vrouwen op Surinaamse postzegels. Stemrecht kregen deze vrouwen pas in 1948, Suriname kreeg zelfbestuur in 1954 en volledige onafhankelijkheid in 1975.

uit India, China en Java. Zij waren voor de wet wel vrij, maar bleven dezelfde zware arbeid verrichten als hun onvrije voorgangers, tegen zeer karige betaling en weinig rechten. Hun nakomelingen bleven in Suriname en vormden er nieuwe bevolkingsgroepen. Het plantagesysteem ging echter in de zestiende eeuw ten onder. Geleidelijk maakte het oerwoud zich weer meester van de grond die ten koste van zoveel zweet en leed was ontgonnen.

In diezelfde jaren kwam een einde aan het tijdperk van de zeilvaart op de oceanen. Net als met het afschaffen van de slavernij liep Nederland niet voorop bij de overgang van houten zeilschepen naar ijzeren stoomschepen. Maar vanaf 1870 veranderde dat snel, zoals ook de hele Nederlandse industriële productie en handel opbloeiende. Met de opening van het Noordzeekanaal in 1876 kwam ook een definitief einde aan het belang van de Rede van Texel voor de internationale scheepvaart. Nederland ging nu pas echt de moderne tijd in.

Dat wil zeggen: het zou nog lang duren voordat alle Nederlanders, wit én gekleurd, daar de vruchten van zouden plukken. En ook het Nederlandse koloniale rijk bleef nog lang bestaan, zonder slavernij maar met de onvermijdelijke ongelijkheid en uitbuiting.

Zo lang geleden is het allemaal niet, en er is dan ook genoeg in Nederland dat aan die tijd herinnert. Naast vele verschillende gekleurde gezichten zijn dat ook kapmessen, hakken en thee-kopjes in de museumvitruines in Castricum en Oudeschild, en verroeste *kappa's* aan de rand van overwoekerde Surinaamse plantages.

↓ Slavernij en suiker zijn in Suriname onlosmakelijk met elkaar verbonden. In het dorp Groningen werd ter gelegenheid van 145 jaar afschaffing van de slavernij dit monument opgericht. Naast opengemaakte slavenkettingen maakt ook een *kappa* deel uit van het monument.